

prijevod

MENANDAR: MRZOVOLJNIK

Prevodiočeva napomena:

Pri prevođenju sam, uglavnom, slijedila tekst Sandbachova izdanja (Oxford 1972), uz pomoć komentara Gommea i Sandbacha (Oxford 1973). Pored toga služila sam se i slijedećim izdanjima: H. Lloyd-Jones, *Menandri Dyscolus*, Oxford 1960; J. Martin, *Ménandre: L'Atrabillaire*, 1961; M. Treu, *Menander: Dyskolos*, München 1960. Radi preglednosti prijevoda nisam označavala mjestimična odstupanja od osnovnog izdanja u pogledu lekcija i distribucije replika, a tako ni manje lakune u tekstu izvornika. Nužna se objašnjenja nalaze u priloženim bilješkama. Didaskalije su moje.

SAŽETAK GRAMATIČARA ARISTOFANA¹

Mrzovoljnik se oženi ženom koja je već otprije imala sina. Ona ga ubrzo ostavi zbog njegove nepodnošljive naravi: otada sâm s kćerkom živi na imanju. U djevojku se smrtno zaljubi Sostrat i dođe je prositi. Mrzovoljnik se usprotivi. Mladić privolje njezina brata, no ovaj nije mogao ništa učiniti. Knemon, međutim, padne u bunar: Sostrat mu smjesta pritekne u pomoć. Stari se pomiri sa ženom, a djevojku drago-voljno daje Sostratu za zakonitu ženu. Sostratovu sestru, odobrovoljen, uze za ženu Gorgiji, svome pastorku.

Izveden na Lenejama² za arhonta Demogena,³ komad je odnio prvu nagradu. Glavnu je ulogu tumačio Aristodem iz Skarfe. Drugi je naslov „Čovjekomrzac“.

- 1 Isp. prvo izdanje u *Acta Comeniana* XXII, XXIII, XXIV, Praha, Nakladatelství Čs. akademie věd 1964, 1965, 1970. Slijedeća lat. edicija izlazi postupno u *J. A. Comenii Opera omnia*, Praha, Academia od 1974. g. U češkom prijevodu u ed. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského V*, Praha 1968.
- 2 Objavljena prvi put kao cjelina u sedam knjiga *Panegersia, Panaugia, Pansophia (Pantaxia), Pampaedia, Panglottia, Panorthosia, Pannuthesia*, Praha, Academia 1966.
- 3 U Engleskoj je objavio knjigu *Hartlib, Dury and Comenius*, London 1947, gdje je tiskao i neka pisma. U Pragu je 1951. g. izdao u Nakladatelství Čs. akademie věd *Dva spisy vševědné – Two Pansophical Works*; u *Acta Comeniana* XVI (1957) i XVII (1958) objavljene su njegove edicije malih pansofijskih djela Komenskog, kao i djela koja je Komenský pisao za vrijeme svoga boravka u Engleskoj, te primjerni otisak udžbenika u slikama *Lucidarium* (kasniji *Orbis pictus*).
- 4 Isp. Adolf Patera, *Jana Amose Komenského Korrespondence*, Praha 1892, br. 107, s. 128. – Georg Ritschel je bio jedan od njemačkih suradnika Komenskoga u Lešnu na području metafizike; zatim je radio u Engleskoj.
- 5 Sheffieldska sveučilišna knjižnica, sign. 7/64/1–6. Latinski je tekst prvi put objavljen u publikaciji Dagmar Čapková, *Neznámý deník Komenského* (s. 71–91), samost. prilog uz *Studia Comeniana et historica* 8–9, Uherský Brod 1974/75, 116 s. U opsežnoj uvodnoj studiji izložen je značaj nađenih stranica *Dnevnika* u razvitku djela Komenskog; naročito su njegove misli iz *Dnevnika* analizirane u vezi s razvitkom pansofijsko-pedagoških koncepcija Komenskog i razvitkom njegova sustava udžbenika. – Po drugi put je *Ex diario* objavljen u *Acta Comeniana* 4/2 (XXVIII), Praha, Academia 1979, s. 367–387. Tu se nalazi i ostala bibliografija (prijevodi i rasprave o *Dnevniku* u ČSSR, Poljskoj, Engleskoj i dr.).
- 6 Nakon odlaska iz Engleske 1642. g. Komenský je djelovao u Elbingu (Elbląg) do 1648. g.
- 7 Ovo je djelo tiskao iz rukopisa prvi put tek 1921. g. J. Klíma u Pragu.
- 8 Isp. uvodna poglavlja poznatog spisa Komenskog *Didactica magna*.
- 9 *Theoria, praxis, chrésis* bila je jedna od omiljenih trijada Komenskog; naglašavao je sjedinjavanje svih triju, ispravne teorije, prakse i upotrebe u korist svih ljudi.
- 10 Objavljen prvi put 1637. g. u Oxfordu u Engleskoj.
- 11 Isp. Dagmar Čapková, *Neznámý deník Komenského*, s. 79; *Acta Comeniana* 4/2 (XXVIII/2), s. 375.
- 12 *Pansophia (Pantaxia)* najopširniji je dio *Općeg savjetovanja (Consultatio catholica)*. Ima osam dijelova koje Komenský platonski zove „svjetovi“ ili „gradi“ (*mundus, gradus*), jer sadržavaju uzlaznu razvojnu tendenciju. Prvi od ovih „grada“, *mundus possibilis, idealis*, pansofijska je metafizika, sistem hipotetično poimanih osnovnih ideja, principa. S druge strane to su tzv. „realni svjetovi“, „*mundi ideati*“, i tu nakon prauzornog i inteligibilnog svijeta slijede stepenasto *mundus materialis seu naturalis, mundus artificialis* (svijet ljudskog rada), *mundus moralis* (svijet etike i politike), *mundus spiritualis* (područje religije) i *mundus aeternus* (svijet vječni, božji, kao vrhunski stupanj savršenstva). Dok *mundus possibilis* postavlja opće principe, ostali svjetovi pružaju sistem djelomičnih spoznaja o svemiru, odabranih s obzirom na to što je bitno za ljudski život.

LICA U KOMADU

Pan, bog	Dav, rob
Hereja, parazit	Gorgija, djevojčin brat po majci
Sostrat, zaljubljeni mladić	Sikon, kuhar
Pirija, rob	Geta, rob
Knemon, otac	Simiha, stara sluškinja
Djevojka, kći Knemonova	Kalipid, Sostratov otac

PROLOG

Selo u Atici. Na sredini scene nalazi se spilja: zajedničko svetište Nimfa i Pana. Gledaocu slijeva vidi se kuća Knemonova, zdesna Gorgijina.

PAN (*izlazi iz svoje spilje*): Zamislite da je ovo mjesto Fila u Atici, a sveta spilja iz koje dolazim nadaleko poznato svetište Filjana, koji mogu orati onaj tamo kamen.⁴ A na ovom imanju, tu s desne strane, stanuje Knemon, neki dozlaboga nečovječan čovjek: nikoga ne trpi, ne voli ljude— ma što kažem? Ljude? Taj vam u svom životu — a poživio je već poprilično — nijednu ljubaznu izustio nije, niti je ikoga prvi pozdravio (osim, silom prilika, mene, Pana, kad bi pokraj mene prošao: susjed sam mu. A i to odmah zažali, dobro znam!) Sad, unatoč takvu karakteru, oženio se on nekom udovicom kojoj je prije kratkog vremena umro prvi muž i ostavio je s još malim sinom. S njom se svađao na pasja kola, ne samo cijele dane nego bi produžio i dobrano u noć. Gadan život! A kad mu se rodila kćerkica — još gore! Pa, kad je uz takav težak i gorak život veće zlo od ovog nije moglo snaći, žena ode natrag sinu iz prvog braka. On je imao nešto malo zemljice, eno tamo u susjedstvu, gdje sada teškom mukom izdržava majku, sebe i jednu vjernu sluškinju što mu je ostala od oca. Dečko je već momak, i to bolje pameti nego što bi se od njegovih godina očekivalo. Da, životno iskustvo čini čovjeka zrelijim! A stari živi sasvim sam s kćerkom i starom dvorkinjom: nosi drva, kopa, stalno u poslu; mrzi sve redom, počevši od ovih tu susjeda i žene, pa do Holargejaca tamo dolje.⁵ Djevojka je odrasla jednostavna, baš kao što joj je bio i odgoj: ne pozna nijedne zle misli. Nimfe, moje sestre po mlijeku, brižno obilazi i časti, pa nas je natjerala da se i mi za nju malko pobrinemo. Udesit ću da jedan mladić — gradsko dijete, otac mu je vrlo bogat, a ove oranice ovdje donose mu talente i talente — pođe u lov s nekim svojim čovjekom, da se slučajno zatekne ovdje i do ušiju zaljubi u nju. Toliko u glavnim crtama, a pojediniosti ćete vidjeti ako želite. Pa onda poželite... jer čini mi se da vidim kako se približava taj zaljubljenik, zajedno s tim svojim drugom u lov. Baš nešto o tome razgovaraju...

PRVI ČIN

Prvi prizor. Hereja, Sostrat.

HEREJA (*dolazi sa Sostratom zdesna*): Što kažeš? Vidio si ovdje neku djevojku slobodna roda koja je nosila vijence ovim Nimfama u susjedstvu i smjesta izgubio glavu?

SOSTRAT: Smjesta!

HEREJA: Dosta brzo! Zar si još na polasku ovamo odlučio da se u nekoga zaljubiš?

SOSTRAT (*povrijeđeno*): Šališ se, Hereja! A meni nije dobro!

HEREJA: Ma vjerujem ja tebi.

SOSTRAT: Zato te baš i uvlačim u cijelu stvar, jer vjerujem da si mi prijatelj i izuzetno snalažljiv.

HEREJA (*polaskan*): U takvim situacijama, Sostrate, ja ovako postupam. Neki od prijatelja voli heteru, pita me za savjet? Odmah je otimam, nosim, opijam, provaljujem, neću da čujem ni riječi. Sve mora biti gotovo prije nego doznam tko je, jer, otezanje samo raspljuje ljubav. Kad stvar ide brzo, brzo se i smiri. Brak? Slobodna djevojka? E, to je onda već nešto drugo: raspitujem se za porodicu, prošlost, karakter. Poslije već prepuštam prijatelju da se sjeti na koji način ja sređujem stvari.

SOSTRAT: Jako dobro... (*Za sebe.*) Samo, meni baš sasvim ne odgovara...

HEREJA: I sada bismo se trebali najprije o tome raspitati.

SOSTRAT (*prekida ga*): Rano ujutro poslao sam iz kuće Piriju... onog što je sa mnom bio u lov... 53

HEREJA: Pa što?

SOSTRAT: Pa da govori s djevojčinim ocem ili — tko je već gospodar kuće.

HEREJA (*nezadovoljno*): Zaboga, što to govoriš!

SOSTRAT: Pogriješio sam. Možda ipak takvu stvar nije trebalo povjeriti robu. Ali zaljubljen čovjek ne može lako zadržao. A rekao sam mu da mi smjesta dođe odavno čudi gdje li se samo zadržao. A rekao sam mu da mi smjesta dođe kući, čim sazna kako tamo stoje stvari!

Drugi prizor. Prijašnji. Pirija.

PIRIJA (*dojuri slijeva*): Mjesta! Čuvaj! Miči se s puta! Luđak me goni! Luđak!

SOSTRAT: Što se zbiva, momče?

PIRIJA: Bježite!

SOSTRAT: Ma što je?

PIRIJA: Gađa me zemljom, kamenjem! Gotov sam!

SOSTRAT: Gađa? (*Prepriječi mu put.*) Ma kamo ćeš, nesretniče?

PIRIJA (*osvrće se*): Možda me više i ne progoni...

SOSTRAT: Ne, bogami.

PIRIJA: A ja sam mislio...

SOSTRAT (*nestrljivo*): O čemu to, zaboga, govoriš?

PIRIJA: Maknimo se, preklinjem te! (*Hoće otići.*)

SOSTRAT (*prepriječi mu put*): Kamo ćeš?

PIRIJA: Što dalje od ovih vrata! Taj kugin sin što tu stanuje ili je opsjednut ili bolestan! U kakvu si me to kuću poslao da zaglavim! Skoro sam sve prste na nogama polomio, koliko sam se spoticao!

SOSTRAT (*Hereji, pokazujući na Piriju*): Valjda je došao onamo i bezobrazno navalio.

HEREJA: Ma jasno, nije pri zdravoj!

PIRIJA (*ne da se smesti*): Stari je umobolan, bogami! Sostrate, nastradat ćemo, daj, budi na oprezu! Uh, jedva govorim, ponestaje mi daha! Pokucam ja na kućna vrata: „Zovite gospodara!“, velim. Otvori mi neka stara vještica. S ovog istog mjesta gdje sada stojim i govorim pokaže mi ga tamo na brežuljku – motao se oko krušaka, skupljao nekakvu gomilu suharaka.

HEREJA (*ironično, pokazujući na Piriju*): Kako je samo ljut!

SOSTRAT (*Piriji*): Ma nemoj, molim te!

PIRIJA: Nego, uđem ja na posjed i krenem prema njemu. Pozdravim ga iz prilične daljine jer sam odlučio biti jako pristojan i spretan. Velim: „Došao sam nešto do tebe, oče; imao bih neki posao koji se tebe tiče...“ A on odmah: „Klipane bezobrazni! Na moj posjed si ušao?“, kaže, „Što ti pada na pamet?“ Pa pogradi nekakvu grudu zemlje i baci mi je ravno u lice!

HEREJA: K vragu!

PIRIJA: I jedva što sam izustio: „Bog te ubio!“, a on opet dohvati nekakvu batinu pa me počne njom lemati: „S tobom da ja imam neki posao?“, veli, „Zar ne znaš gdje je cesta?“ Grozno se derao!

HEREJA: Po tom što pričaš, seljak je potpuno lud!

PIRIJA: I na kraju, ja u bijeg, a on za mnom! Gonio me nekih petnaest stadija, prvo oko brežuljka, pa onda dolje, tamo prema onom grmlju. Baca stalno zemlju i kamenje, kao iz pračke, a onda i kruške, kad više ništa drugo nije imao. Pravo divljaštvo! Stari je zaboravio svaku pristojnost! Preklinjem te, idite već jednom!

SOSTRAT: Kakva si kukavica!

PIRIJA: Ne znate vi kakvo je to čudovište! Proždrijet će nas!

HEREJA: Ma bit će da smo naletjeli baš kad ga je stegla neka muka. Zato mislim da treba odgoditi posjetu, Sostrate! Jer, zapamti dobro: kod svakog posla najvažnije je odabrati pravi trenutak!

PIRIJA: Dajte, budite pametni!

HEREJA: Siromašan vam je seljak uvijek zle volje, ne samo ovaj skoro svi. Svratit ću ja sâm do njega sutra ujutro; znam gdje stanuje. (*Sostratu.*) A ti sad pođi kući i odmori se. Sve će ispasti po našem! (*Odlazi.*)

PIRIJA: Napravimo tako!

SOSTRAT (*za sebe*): Ovaj je jedva dočekao priliku da se izvuče. Odmah mi je bilo jasno da preko volje ide sa mnom i da ne drži previše do mojih planova o ženidbi. (*Piriji.*) Ubili te svi bogovi, nesrećo jedna, zlotvore!

PIRIJA: Pa što sam ti skrivio, Sostrate?

SOSTRAT: Povrijedio si mu posjed, jasno je kao dan!

PIRIJA: Pa nisam krao!

SOSTRAT (*ironično*): Znači, tukao te iz čista mira?

PIRIJA: Eno ga, upravo dolazi! Ja se, dragi moj, sklanjam! (*Sostratu.*) Ti govoriš s njime!

SOSTRAT: Ne bih mogao... Ja uvijek tako neuvjerljivo govorim... A i što da mu kažem? Ne bih baš rekao da gleda jako ljubazno. Bože, kako je namrgođen! (*Piriji.*) Daj, odmakni se malo od tih vrata, bolje je! Sam ide, a viče: čini mi se da nije normalan. Apolona mi i svih bogova, zbilja me strah! Ali zašto čovjek ne bi rekao istinu?

Treći prizor. Sostrat, Pirija, Knemon.

KNEMON (*dolazi slijeva. Ogorčeno*): O, nije li dvostruko sretan bio Perzej? Prvo, dali su mu krila pa se nije morao susretati s onima koji hodaju po zemlji, a zatim, stekao je sjajnu sposobnost da pretvara u kamen sve one koji mu dosađuju! Eh, da je to sada meni! Ničega ne bi bilo u većem obilju od okamenjenih ljudskih spodoba, svuda naokolo! Ovako se više ne da živjeti, boga mi mog! Već mi na posjed upadaju, galame! Evo, bogami, često sam se znao zadržavati uz ovaj put, a sad više taj komad zemlje i ne obrađujem: pobjegao sam zbog prolaznika. A sad me već i gore po brežuljcima progone! Koliko li samo ima te svjetine! (*Primjećuje Sostrata.*) Jao, evo ti ga opet! Tko je sad taj što stoji pred mojim vratima?

SOSTRAT (*u nevjerici*): Zar će me zbilja udariti?

KNEMON: Nigdje da te ostave nasamu! Čovjek se ni objesiti ne može u miru!

SOSTRAT: Zbog mene bjesni! (*Knemonu.*) Čekam tu nekoga, oče, Tako smo se dogovorili.

KNEMON: Zar nisam rekao? Pa što vi mislite? Je li ovo šetalište? Narodni dom? Ako se hoćete s nekim vidjeti pred mojim vratima, dajte, samo naprijed! Ako ste pametni, sagradit ćete govornicu ili, još bolje, skupštinu! Jadan ja, sve mi se čini da je to neka zlobna podvala! (*Odlazi gundajući.*)

Četvrti prizor. Sostrat, Pirija.

SOSTRAT (*za sebe*): Ova se stvar, rekao bih, neće riješiti tek tako, uz put. Već vidim: trebat će dobrano zapeti! A da pođem po Getu, očeva momka? Pa dabome, to ću učiniti! Taj je premazan svim mastima i razumije se u sve i sva! On će mu već otjerati mrzovolju, siguran sam. Jer, ne mislim odugovlačiti stvar. Mnogo se toga može dogoditi za jedan dan. Hej, netko je otvorio vrata!

Peti prizor. Prijašnji. Djevojka.

DJEVOJKA (*izlazi iz Knemonove kuće*): Ah, kako sam ja jadna, kako me prati nesreća! Što ću sad? Dadilji je pao vrč u bunar dok je vadila vodu!

SOSTRAT (*zadivljen*): O Zeuse oče! Apolone Iscjelitelju! Mili Dioskuri! Kakva neodoljiva ljepota!

DJEVOJKA (*ne primjećujući Sostrata*): A tata je na odlasku naredio da se priredi topla voda!

SOSTRAT (*publici*): Ljudi moji, kakva ljepotica!

DJEVOJKA: Ako sazna za ovo, prebit će je, jadnicu, na mrtvo ime! Ne smijem nipošto gubiti vrijeme! Najdraže Nimfe, kod vas ću zgrabiti! Samo, neugodno mi je smetati ako netko baš unutra žrtvuje...

SOSTRAT (*hitro prilazi djevojci*): Ako mi udijeliš tu milost, ja ću ti uroniti krčag i donijeti ga.

DJEVOJKA (*nimalo zbunjena*): Daj, tako ti bogova! Ali do vrha!

SOSTRAT (*za sebe*): Seljančica, a ako se samo drži! O presveti bogovi!

DJEVOJKA: Jadna ja, netko je zaškripio vratima! Zar tata dolazi? Uh, što ću dobiti batina ako me nađe vani! (*Nestaje u kući.*)

Šesti prizor. Sostrat, Piriya, Dav.

DAV (*izlazi iz Gorgijine kuće, govori unutra Gorgijinoj majci*): Dugo ti već ovdje pomažem, a onaj kopa sam. Moram k njemu. (*Okreće se prema publici.*) O prokleta sirotinjo, zašto si se baš na nas namjerila? Zašto tako ustrajno sjediš i stanuješ kod nas cijelu vječnost?

SOSTRAT (*vraća se s vrčem*): Evo ti, uzmi ga! (*Primjećuje da djevojke nema.*)

DJEVOJKA (*iz kuće*): Daj ovamo!

DAV (*za sebe*): Što sad hoće taj čovjek?

SOSTRAT (*prilazi pragu i pruža vrč djevojci*): Da si mi zdrava, i brini se za oca! Joj meni, kako sam nesretan!

PIRIJA (*sabrano*): Prekini s kuknjavom, Sostrate! Sve će se srediti.

DAV (*za sebe*): Što će se to srediti?

PIRIJA: Ne boj se, nego uhvati Getu kao što si maločas i namjeravao, pa mu potanko objasni cijelu stvar, a onda se vrati. (*Obojica odlaze nadesno.*)

Sedmi prizor. Dav.

DAV: Kakvo je to sad zlo? Stvar mi se nimalo ne sviđa! Mladac priskače u pomoć djevojci! Sumnjivo! A tebe, Knemone, nesrećo, satrli svi bogovi! Bezazlenu djevojku ostavljaš samu samcatu i puštaš je bez ikakva nadzora! Pa nije red! Ovaj je valjda to dočuo pa brže-bolje navalio. Misli: pala mu sjekira u med! Ali čekaj, treba što prije obavijestiti njezina brata, pa da pripazimo na malu. Bit će najbolje da odmah pođem i učinim to. Što ono vidim: nekakvo Panovo društvo dolazi ovamo. Pripiti su! Mislom da sad nije pravi čas da se s njima natežem. (*Odlazi.*)

DRUGI ČIN

Prvi prizor. Gorgija, Dav.

GORGIJA (*dolazi s Davom zdesna. Uzrujano*): Ma kako si mogao, reci mi, tako nemarno i traljavo obaviti svoj posao?

DAV (*tobože ne shvaća*): A što to?

GORGIJA: Trebalo je, bogamu, odmah da shvatiš tko je i što je tip koji se približio djevojci i da mu tako zaprijetiš da ga ubuduće više nitko ne bi vidio pri takvu poslu! A tebi ni traga, baš kao da se radi o kakvoj tuđoj stvari! Pa ne možemo, valjda, bježati od obiteljskih dužnosti, Dave! Pazi mi na sestru! Ako se njen otac želi prema nama ponašati kao prema strancima, ne trebamo se mi povoditi za njegovom mrzovoljom! Jer, ako nju zadesi kakva sramota, bruka će pogoditi i mene! Neupućene ne zanima tko je krivac, nego što se dogodilo!

DAV: Ma dragi moj, starog me strah! Jer, Gorgija, ako me opazi kako prilazim vratima, objesit će me na licu mjesta!

GORGIJA: Da, teško je s njim, uvijek je spreman na svađu! A nije mi jasno na koji bi ga način čovjek mogao prisiliti da se popravi ili ga savjetima obratiti. Zakon ga štiti od prisile, a od uvjeravanja karakter! (*Hoće otići.*)

DAV (*zadržava ga*): Stani malo! Nismo uzalud došli! Kao što sam rekao: okrenuo se i dolazi natrag!

GORGIJA: Misliš na onoga tamo u skupom ogrtaču?

DAV: Baš na njega.

GORGIJA: Ništarija, vidi se već na prvi pogled!

Drugi prizor. Prijašnji. Sostrat.

SOSTRAT (*za sebe*): Getu nisam zatekao u kući: majka se opet sprema žrtvovati nekom bogu — ne znam ni sam kojem — radi to svaki božji dan, obilazi okolo-naokolo po cijelom svijetu zbog tih žrtava! Poslala ga je da unajmi nekog kuhara. Pustio sam zato žrtvovanje s milim bogom i došao natrag ovamo. Bit će najbolje da se okanim tog trčkanja i sam porazgovaram o svojoj stvari. Pokucat ću na vrata da ne razmišljam dalje.

GORGIJA (*prilazi Sostratu*): Mladiću, bi li me htio saslušati na trenutak? Stvar je ozbiljna.

SOSTRAT (*iznenađeno*): Kako da ne, vrlo radi! Govori!

GORGIJA: Ja mislim da za sve ljude, kako one dobro stojeće tako i one kojima loše ide, postoji neka granica poslije koje nastupa obrat. I bogatoga sve dotle prate uspjesi u životu dokle god zna podnositi tu sreću a da ne počini kakvu nepravdu. A kad, zaveden uspjehom, dotle dotjera, mora ga snaći promjena nagore. A oni koji teško žive, ako, unatoč oskudici, nikakvo zlo ne čine i dostojanstveno podnose svoju sudbinu, moraju se pouzdati u vrijeme i očekivati bolju budućnost. Što sam time htio reći? Ako si i jako bogat, nemoj se u to pouzdavati i nemoj prezirati nas koji smo, za razliku od tebe, siromašni. Pred svima se uvijek pokazuj dostojnim takve trajne sreće.

SOSTRAT (*još uvijek ne shvaća*): A kakvu to, misliš, nečasnu stvar sada činim?

GORGIIJA (*prelazi u napad*): Mislim da ti je opačina na umu: nadaš se nagovoriti na grijeh slobodnu djevojku ili vrebaš priliku da izvršiš djelo zbog kojeg bi stotruku smrt zaslužio!

SOSTRAT: O bože!

GORGIIJA (*sabranije*): U najmanju ruku, nije u redu da zbog tvoje dokolice stradaju oni koji nemaju vremena za besposličenje. Znaj da nema ogorčenijeg stvora na svijetu od siromaha kome je počinjena nepravda. Prvo, vrijedan je sažaljenja, a onda, svoju nesreću ne uzima kao običnu nepravdu već kao obijesno nasilje!

SOSTRAT: Mladiću, sreće ti, saslušaj me samo načas!

DAV (*Gorgiji, ironično*): Ma bravo! To on, dakako, za tvoje dobro, gospodaru!

SOSTRAT (*Davu*): A i ti, brbljavče, poslušaj malo! Vidio sam ovdje neku djevojku i zaljubio se. Ako to nazivaš zločinom, bit će da sam zgriješio. Jer — što da ti kažem? Obilazim ovuda ne da bih nju sreo, nego da vidim njena oca: slobodan sam čovjek i dovoljno bogat. Spreman sam da je uzmem bez miraza, da se zakunem da ću je uvijek voljeti. A ako sam u zloj namjeri došao ovamo ili želim krišom od vas izvesti kakvu svinjariju, neka me smjesta, mladiću, i ovaj Pan i Nimfe pogode kapljom, tu pokraj kuće! I znaj da me silno vrijeđa ako ti tako izgledam!

GORGIIJA (*uviđa da se zaletio*): Pa, ako sam od nevolje koju težu riječ rekao, neka te to više ne zabrinjava: jer, uspio si me i razuvjeriti i steći moje prijateljstvo. A to ti ne govorim kao stranac, dragi moj: djevojčin sam brat po majci.

SOSTRAT (*obradovan*): Bogati, pa ti bi mi mogao biti od koristi!

GORGIIJA: Od koristi? Kakve?

SOSTRAT: Vidim da si čestita karaktera.

GORGIIJA: Ne bih te želio otpraviti s prozirnom izlikom, a da ti ne kažem na čemu si: takva čovjeka kao što je njen otac niti je bilo u prošlosti, niti ga danas ima!

SOSTRAT: Težak je, znam to i ja!

GORGIIJA: Ta pokora prelazi sve granice! Ovaj tu posjed vrijedi mu valjda dva talenta. Tvrdo glavo ga sam prekopava: nikakva pomoćnika nema, nikakva roba u kući! Ni nadničara ne bi uzeo niti susjeda, nego sve radi sam. Najsretniji je kad ne vidi nikog živog. Najčešće s njime radi djevojka. Jedino s njom razgovara; s drugima ne bi baš lako prozborio. Veli da će je tek onda udati kad nađe mladoženju koji mu je nalik po ćudi.

SOSTRAT (*gorko*): Znači, nikada!

GORGIIJA (*tješi ga*): Nemoj time razbijati glavu, prijatelju! Razbijat ćeš je uzalud. Pusti da mi, rođaci, trpimo, jer nam to nalaže sudbina.

SOSTRAT: Tako ti bogova, mladiću, zar ti još nikada nisi bio zaljubljen?

GORGIIJA: Ne smijem, dragi moj.

SOSTRAT: A zašto? Tko ti brani?

GORGIIJA: Razmišljanje o našoj nesreći koje mi ne da ni da predahnem.

SOSTRAT: Pa da, čini mi se da baš i nemaš nekog iskustva u tim stvarima. Savjetuješ mi da odustanem: ali to više ne ovisi o meni, već o bogu.

GORGIIJA: I tako, ništa nam nisi skrivio, ali se uzalud mučiš.

SOSTRAT: Ako bih dobio djevojku...

GORGIIJA: Ne možeš je dobiti. Pođi ipak sa mnom do šumarka: kopa tamo na proplanku blizu nas.

SOSTRAT: Zašto?

GORGIIJA: Nabacit ću mu uzgred koju riječ o udaji male. I meni bi bilo vrlo drago da do toga dođe! Ali on odmah svakoga napada i grdi zbog života koji vodi. A ako tebe, kicoša, vidi ovako besposlena, neće podnijeti taj prizor.

SOSTRAT: Je li sada ondje?

GORGIIJA: Nije, ali pričekaj, malo kasnije će krenuti uobičajenim putem.

SOSTRAT: I veliš ti meni, djevojku vodi sa sobom? Samo da to vidim, spreman sam poći kamo si rekao! Ali, preklinjem te, pomoz mi!

GORGIIJA: Na koji način?

SOSTRAT: Na koji način? Krenimo onamo!

GORGIIJA: Ma što smjeraš? Pomagat ćeš nam kopati u toj skupocjenoj odjeći?

SOSTRAT: A što da ne?

GORGIIJA: Odmah će se početi nabacivati onim svojim grudama i nazivati te lijevom ništarijom! Ipak, bilo bi dobro da s nama radiš. Ako to vidi, možda bi ti i saslušao koju riječ: mislit će da si siromah koji od vlastitih ruku živi.

SOSTRAT: Spreman sam poslušati svaku tvoju zapovijed. Hajde!

GORGIIJA (*s nerazumijevanjem*): Ma što te sili da se mučiš?

DAV (*za sebe*): Htio bih da danas što zdušnije prionemo na posao, pa da iščasti kuk i prestane nas gnjaviti svojim dolascima!

SOSTRAT (*Davu*): Donesi trnokop!

DAV: Uzmi moj i pođi. Ja ću dotle popravljati ogradu. I to se jednom mora napraviti.

SOSTRAT: Daj ovamo! Spasio si me!

DAV (*Gorgiji*): Odoh ja, mladi gospodaru! Požurite onamo! (*Odlazi.*)

SOSTRAT: Osjećam: sad mi je ili poginuti ili dobiti djevojku i ostati na životu.

GORGIIJA: Ako doista misliš to što govoriš, neka ti je sa srećom!

SOSTRAT: O presveti bogovi! Ovo čime me sada misliš zaplašiti samo me dvostruko zagrijalo za stvar! Jer ako djevojka nije odgojena među ženama i ako u životu nije naučila nikakvo lukavstvo od kakve tetke ili dadilje, nego je odrasla kao slobodna djevojka, uz oca koji je, doduše, divlji, ali mrzi zlo iz sveg srca — kako da nije sreća namjeriti se baš na nju? (*Diže trnokop.*) Uh, taj trnokop važe dobra četiri talenta! To će me uništiti prije vremena! Ipak, ne smijem se sada smekšati kad sam već jednom započeo posao! (*Odlazi za Gorgijom.*)

Treći prizor. Sikon, Geta.

SIKON (*dolazi noseći janje na leđima*): No, baš lijepa gnjavaža ovo živinče, đavo ga odnio! Ako ga dignem i nosim na ramenima, odmah mu se njuška prilijepi za vrh grane: brsti lišće, čupa ga na silu! A ako ga čovjek spusti na zemlju, neće naprijed. Naprotiv: morao sam ga vući! Jadan sam ti ja kuhar, sav sam

satrven od ovog tegljenja po toj cesti! Ah, hvala bogu, evo tog svetišta! Tu će se žrtvovati! Zdrav mi bio, Pane! Geta, momče, ne vuci se toliko!

GETA (*dolazi za Sikonom*): Ma proklete ove žene, natovarile mi teret za četiri magarca, a ja neka nosim!

SIKON (*promatra prtljagu*): Reklo bi se da sva sila svijeta dolazi! Koliku to gomilu prostirki nosiš!

GETA: Što ću s njima?

SIKON: Prisloni ih ovamo!

GETA (*odlaže svoj teret*): Evo! (*Za sebe.*) Čim se nekom u snu ukaže Pan iz Peanije,⁶ zna se: odmah se kreće, prinosi se žrtva!

SIKON (*zainteresirano*): A tko je to vidio prikazu?

GETA: Ne davi me, čovječe!

SIKON: Ma daj, reci, Geta! Tko je vidio?

GETA: Gospodarica.

SIKON: A što to, bogati?

GETA: Ubit ćeš me! Pa valjda Pana!

SIKON: Je l' ovog tu?

GETA: Njega.

SIKON: A što je radio?

GETA: Mladoga gospodina Sostrata...

SIKON: Onog finog dečka?

GETA: Bacio je u okove...

SIKON: Moj bože!

GETA: A onda mu je dao kožuh i trnokop, pa mu zapovijedio da kopa na susjednom polju.

SIKON: Besmislica!

GETA: Pa zato žrtvujemo da bi se ta strahota okrenula na dobro.

SIKON: Shvaćam. (*Opet poslovno.*) A sad to opet digni i unesi unutra! Prostrijet ćemo ležajeve kako treba i pripremiti sve ostalo. Ništa nas ne smije spriječiti da žrtva počne čim stignu. Samo da to sretno obavimo! Što nabireš te obrve, nesrećo jedna? Danas ću te pošteno nakljukati.

GETA: E pa svaka čast tebi i tvom umijeću, ja ću tebe uvijek hvaliti, ali... ipak, nisam baš uvjeren u to! (*Ulaze u svetište.*)

TREĆI ČIN

Prvi prizor. Knemon, Geta, Sikon.

KNEMON (*izlazi iz kuće i govori služavci unutra*): Stara, zaključaj vrata i ne otvaraj nikome dok ja ne dođem natrag! A mislim da će tada biti već mrkla noć.

GETA (*izlazi iz svetišta i primjećuje bučnu povorku koja se približava. Jednoj od sluškinja*): Plangono, hajde, brže malo! Već smo trebali žrtvovati!

KNEMON (*zastaje na pragu*): Kakvo je sad to prokletstvo? Nekakva rulja, vrag da ih nosi!

GETA (*drugoj djevojci*): Sviraj, Partenido, onu Panovu! Vele da ovom bogu ne valja u tišini dolaziti.

SIKON (*izlazi iz svetišta*): Hvala bogu, napokon ste stigli! Ubi bože, koja dosada! Sjedimo već cijelu vječnost čekajući na vas! Kod nas je sve spremno.

GETA (*baca pogled na životinju unutra*): Za boga miloga, ovca samo što nije crkla!

SIKON: Pa neće valjda čekati tvoju dozvolu, tikvane jedan! No, ulazite! Priredite košare, svetu vodu, vino! (*Nekom od robova.*) Hej ti, kamo si zinuo kao da te grom pogodio? (*Svi skupa ulaze u svetište.*)

Drugi prizor. Knemon.

KNEMON (*stoji na pragu*): Crkli dabogda! Ne daju mi da radim! Pa ne mogu ostaviti kuću samu! A i te mi Nimfe idu na živce! Toliko su blizu, pa sve mislim da ću srušiti kuću i sagraditi drugu podalje odavde. A kako samo žrtvuju, lopovi! Ležaljke nose, vrčeve. Dakako, ne radi bogova: radi sebe! Gle, sveti tamjan i pecivo! Sve je to dobio bog složeno na oltaru. Jasno, bogovima nude trticu i žuč jer se ne daju jesti, a sve ostalo žderu sami! (*Služavci.*) Stara, otvaraj brže vrata! Bojim se da nam valja pripaziti na kuću!

Treći prizor. Geta.

GETA (*izlazi i govori nekoj od žena unutra*): Kotao ste, veliš, zaboravile? Vino vam je pomutilo pamet! I što ćemo sada? Sve mi se čini da treba zagnjaviti Panove susjede. (*Prilazi Knemonovoj kući. Viče.*) Momče! (*Za sebe.*) Tako mi bogova, mislim da nigdje nema nesposobnije služinčadi nego što je ovaj drži! — Momci! — Ništa drugo ne znaju nego skitati se oko! — Hej, momci, mili moji! — I tužakati ako ih tko uhvati! — Momče! — Ma koji je to đavo? — Momci! — Zar nema nikoga unutra? Ah, konačno! Čini se da netko dolazi!

Četvrti prizor. Geta, Knemon.

KNEMON (*otvara vrata; iznervirano*): A što si se ti priljepio za vrata, ha, nitkove? Reci!

GETA: Nemoj me samo ugristi, čovječe!

KNEMON: Ma ja ću tebe, boga mi mog, i požderati živa!

GETA: Nemoj, tako ti bogova!

KNEMON: Je li? A zar smo nas dvojica neki ugovor sklopili, ha?

GETA: Nikakav ugovor. Prema tome, nisam došao utjerivati dug, niti dovodim svjedoke. Htio sam te samo zamoliti za kakav kotao.

KNEMON: Kotao?

GETA: Kotao.

KNEMON (*viče*): Ništarijo, zar možda ja žrtvujem goveda, zar ja radim sve ovo što vi izvodite?

GETA (*uzmiče*): Ti? Ma ni slučajno! Nego, bog s tobom, dobri čovječe! Žene su mi naložile da pokucam na vrata i zamolim te. Učinio sam to. Nemaš? Onda

ja idem natrag da im javim. *(Za sebe.)* O presveti bogovi! Kakvo je to zmiija, taj starkelja! *(Odlazi.)*

KNEMON *(za sebe)*: Zvijeri krvoločne! Odmah lupaju na vrata, kao da smo prijatelji! *(Viče za Getom.)* Ako uhvatim kojeg od vas da se približio vratima, svi ćete me dobro zapamtiti! Ako ne bude tako, možete me smatrati običnom bitangom! A što se tiče onog od maločas, tko god bio, dobro je prošao – ne znam ni sam zašto. *(Ulazi u kuću.)*

Peti prizor. Sikon.

SIKON *(Geti, na ulazu u svetište)*: Bog ga ubio! Ispsovao te, ha? Valjda si bio bezobrazan, govнару! Što neki ljudi ne znaju kako se to radi! Ja sam otkrio kako se u takvim slučajevima postupa. Služba me dovodi u nebrojene kuće u gradu: vječno smetam susjede, od sviju posuđujem posuđe. Ako netko štogod treba, mora znati malo i laskati. Kad mi otvori vrata kakav starac, ja njemu odmah: „Oče!” ili „Tatice!”. Bakici velim „Majko!”. Ženu u srednjim godinama nazovem „prečasnom”, a roba ili kakva slugu „prijateljem”. A vas, vas bi trebalo objesiti! Eh, neukosti! *(Prilazi Knemonovoj kući, kuca na vrata. Viče.)* Hej, momče! Mali! Mali! Vrata! Ja sam to. Otvori, tatice: tebe bih trebao!

Šesti prizor. Sikon, Knemon.

KNEMON *(pojavljuje se na vratima, zamjenjuje Sikona s Getom)*: Opet ti?

SIKON: Oh, bože, što je ovo?

KNEMON: Je li ti to mene namjerno izazivaš? Nisam li ti rekao da se ne približavaš vratima? *(Služavci.)* Daj remen, stara!

SIKON *(vidi da je vratar odnio šalu)*: A ne, to ne! Ma pusti me! Pusti me, prijatelju, tako ti bogova!

KNEMON *(prijeteći)*: Samo ti opet dođi!

SIKON *(mrmlija sebi u bradu)*: Da te bog...

KNEMON: Još brbljaš?

SIKON: Došao sam samo zamoliti lonac.

KNEMON: Nemam! Ni lonac, ni sjekiru, ni soli, ni octa, ništa nemam, nego sam vam svima jasno i glasno rekao da mi nitko ne prilazi!

SIKON: Meni nisi rekao.

KNEMON: E, pa sad ti kažem!

SIKON *(za sebe)*: Da, na nesreću! *(Glasno.)* A reci mi, možeš li mi savjetovati odakle da to čovjek uzme?

KNEMON: Nisam li rekao svoje? Još kaniš brbljati?

SIKON *(sliježe ramenima)*: Pa onda, ostaj mi zdravo!

KNEMON: Nikakvo ja zdravlje od vas ne trebam!

SIKON: Pa onda nemoj!

KNEMON *(za sebe)*: O neiskorjenjiva nesrećo! *(Ulazi u kuću.)*

SIKON: No, lijepo me udesio! Eto što ti znači spretno moliti! Drugo je to! Da čovjek pođe do drugih vrata? Hm, ako su u ovom selu svi ovako spremni na boksanje, loše mi se piše! Izgleda, bit će najbolje da se sve meso ispeče. Imam tu nekakvu posudu. A Filjani nek' mi idu s milim bogom! Poslužiti ću se onim što je tu. *(Odlazi u svetište.)*

Sedmi prizor. Sostrat.

SOSTRAT *(dolazi slijeva)*: Traži li tko neprilike, neka pođe loviti u Filu! Muka živa! Kako me samo bole križa, leđa, vrat... jednom riječju, cijelo tijelo! Odmah sam se svim silama bacio na posao, kako kakva muškarčina! Zamahivao sam tim trnokopom iz sve snage, kao najamni radnik, pa onda duboko u zemlju. Istina, nisam se baš predugo tako zdušno upinjao. A onda sam se stao malko osvrutati i usput se ogledavati kad će se napokon pojaviti stari s djevojkom. I bogami, tako me zgrabilo u križima, najprije neopazice, a onda, kako je sve to jako dugo trajalo, počnem se kočiti, drvenjeti! Sunce je žeglo, a dolazio, dakako, nije nitko! Gorgija je zurio u mene gledajući kako se, poput đerma, s mukom uspravljam, a onda opet spuštam cijelim tijelom. „Čini mi se, mladiću”, veli on, „da sada više i neće doći!” „Pa što ćemo sada?”, odmah ću ja. „Pričekat ćemo ga sutra, a sada pustimo to.” Pa je došao onaj Dav da me zamijeni kod motike. I tako je prošao moj prvi pohod. A zašto sam došao ovamo, tako mi bogova, ne bih znao reći. Nešto me samo od sebe vuče na ovo mjesto.

Osmi prizor. Sostrat, Geta.

GETA *(vrzma se oko ulaza u svetište, pomaže posluži)*: Koji ti je vratar? Misliš li ti da ja imam sto ruku, čovječe? *(Jednoj od sluškinja.)* Daj, potpiri me ti žeravicu, ženo! *(Za sebe.)* Solim dodajem, komadam utrobu – sve u isto vrijeme – mijesim, nosam to okolo... Sve mi se čini da ću zbog ovog dima svetkovinu proslaviti potpuno slijep!

SOSTRAT: Geta, momče!

GETA: Netko me zove?

SOSTRAT: Ja.

GETA: A tko si to ti?

SOSTRAT *(nestrljivo)*: Zar ne vidiš?

GETA *(trlja oči)*: Sad vidim. Mladi gospodar.

SOSTRAT: Reci mi, što radite tamo?

GETA: A što bismo radili? Upravo smo prinijeli žrtvu i sad vam pripremamo objed.

SOSTRAT: Majka je tamo?

GETA: Već odavno.

SOSTRAT: A otac?

GETA: Njega još čekamo. Ali ti samo kreni!

SOSTRAT: Samo da obavim neki posao. *(Za sebe.)* Baš mi je ta žrtva došla kao

naručena! Smjesta ću poći po onog mladića i pozvati ga na objed, njega i njegovu slugu! Budu li sudjelovali kod svečanosti, bit će nam kasnije korisniji saveznici kod ženidbe.

GETA: Što kažeš? Misliš poći po još neke ljude i dovesti ih na objed? Što se mene tiče, može vas biti i tri tisuće! A ja, dakako – jasno mi je to već odavno – neću okusiti ni zalogaja! Ta odakle? Samo dovedite sve živo: lijepu ste životinju žrtvovali, isplati se vidjeti je! (*Ironično.*) Valjda će mi te žene štogod udijeliti? Pristojno izgledaju. Ma niti koru kruha, tako mi Demetre!

SOSTRAT: Sve će se to danas lijepo srediti, Geta! (*Baca pogled na svetište.*) Ovaj put ja proričem, Pane! Uostalom, kad god dođem do tebe, ja ti se pomolim – a sad ću biti dobar domaćin! (*Odlazi nadesno.*)

Deveti prizor. Geta, Simiha.

SIMIHA (*izlazi iz Knemonove kuće*): Ah, jadna ja! Jadna ja! Jadna ja!

GETA (*za sebe*): Đavo je odnio! Iz starčeve se kuće pojavila nekakva žena!

SIMIHA (*uzdiše*): Što će biti sa mnom? Htjela sam gospodaru izvaditi vrč iz bunara, pa sam privezala trnokop za nekakvo slabo i natrulo uže, da ga nekako sama krišom izvučem. Sve mi se odjednom raspalo!

GETA (*za sebe*): Krasno!

SIMIHA: I tako mi je, nesretnici, za vrčem i trnokop pao u bunar!

GETA (*za sebe*): Još ti samo preostaje da i sebe strmoglaviš dolje!

SIMIHA: A njemu je upravo palo na pamet da prenese nekakav gnoj što leži u dvorištu! Otkad već juri naokolo, viče, traži lopatu! Jao, evo ga, škripe vrata!

GETA (*za sebe*): Bježi, zlosretnice, bježi! Ubit će te, stara! Brani se, bolje ti je!

Deseti prizor. Prijašnji. Knemon.

KNEMON (*izlazi iz kuće*): Gje je ta lopuža!

SIMIHA (*uzmiče*): Nehotice mi je, gospodaru, ispao!

KNEMON (*viče*): Ulazi unutra!

SIMIHA: Što ćeš mi učiniti, reci!

KNEMON: Ja? Svezat ću te i baciti dolje!

SIMIHA: Nemoj, zaboga!

KNEMON: I to istim ovim užetom, boga mi mog!

GETA (*za sebe*): Baš odlično, posve je gnjilo!

SIMIHA: Zvat ću Dava iz susjedstva!

KNEMON: Dava ćeš zvati, bezobraznice? Ti koja si me u grob otjerala? Nisam li ti rekao? Brže da si mi došla unutra! (*Simiha ulazi.*) Jadna li mene! Sada sam sâm! Nikome nije ovako! Sići ću u bunar! Što mi drugo preostaje?

GETA: Mi ćemo ti nabaviti i uže!

KNEMON: Ubili te svi bogovi, prokletniče, ako još jednu laneš! (*Odlazi.*)

GETA: Imaš pravo! Opet je odletio unutra! O jadna li luđaka, kako taj živi! To je pravi pravcati atički seljak, bori se s kršem, a taj mu samo kadulju i majčinu

dušicu nosi; samo za muku znade, a dobra niotkuda! (*Opaža Sostrata, Gorgiju i Dava.*) Ali eno dolazi mladi gospodin i vodi sa sobom uzvanike. Pa to su nekakvi ratari iz sela! Kakva budalaština! Zašto ih sad ovamo dovodi? Gdje ih je samo upoznao!

Jedanaesti prizor. Geta, Sostrat, Gorgija, Dav.

SOSTRAT: Neću ni za što drugo da čujem! Sve imamo. Po bogamu, koji bi čovjek odbio da dođe na ručak kad mu prijatelj priređuje žrtveno slavlje? Moraš shvatiti da sam ti bio prijatelj davno prije nego što sam te upoznao. Uzmi ovo, Dave, i odnesi unutra pa se vrati!

GORGIIJA: Ne dolazi u obzir da majku ostavi samu kod kuće! Neka pođe i pogleda treba li joj što. A i ja ću se brzo vratiti. (*Svi odlaze.*)

ČETVRTI ČIN

Prvi prizor. Simiha, Sikon.

SIMIHA (*izlazi iz Knemonove kuće*): Tko će mi pomoći? Ah, jadna ja, tko će mi pomoći?

SIKON (*izlazi iz svetišta*): O gospodaru Heraklo! Pa pustite nas, boga vam vašega, da u miru žrtvuemo! Psujete nas, tučete, kukate... O sulude li kuće!

SIMIHA: Gospodar je u bunaru!

SIKON: Kako?

SIMIHA: Kako? Pošao je dolje da izvadi trnokop i vrč, pa se okliznuo i stropoštao unutra!

SIKON: Je li to onaj naprasiti starkelja? Neba mi, lijepo je dobio svoje! Starice mila, sada je sve u tvojim rukama!

SIMIHA (*zbunjeno*): Kako to misliš?

SIKON (*zlurado*): Uzmi kakav uteg, kamen ili nešto takvo, pa baci unutra!

SIMIHA (*nije joj do šale*): Dragi moj, daj sići!

SIKON: Bogati! Pa da mi se dogodi kao u poslovici: da se borim s psetom u bunaru?⁷ Nikada!

SIMIHA (*očajno*): O Gorgija, gdje si pobogu?

Drugi prizor. Prijašnji. Gorgija, Sostrat.

GORGIIJA (*pojavljuje se zdesna; slijedi ga Sostrat*): Gdje sam pobogu? Što se zbiva, Simiho?

SIMIHA: Još pitaš? Pa velim vam: gospodar je u bunaru!

GORGIIJA (*sabrano*): Sostrate, dođi ovamo! (*Starici.*) Vodi nas k njemu, kreći! Brzo! (*Odlaze nalijevo.*)

Treći prizor. Sikon.

SIKON: Još ima bogova, tako mi Dioniza! Ne daješ ljudima kotao kad žrtvuju, ti bezbožni lupežu, nego škrtariš, ha? Sad kad si dolje, možeš i cijeli bunar popiti da ne bi morao više nikome davati ni vode! Sada su te Nimfe pravedno kaznile, osvećen sam! Nitko se još nije nekažnjen izvukao ako je povrijedio kuhara! Jer, u našem umijeću ima nečeg svetog! Što se tiče kuharskog pomoćnika, njega ti napadaj koliko ti drago... (*Čuje plač iz Knemonove kuće.*) Ali nije valjda mrtav? Neka cura oplakuje najdražeg taticu!...⁸ Zamislite samo kako će fino izgledati onako promočen i drhtav! Ljudi moji, boga mi mog, rado bih ga tada vidio! (*Sluškinjama koje se zaposleno vrmaju oko svetišta.*) A vi, žene, prinesite žrtvu za ovu priliku i molite se da staroga spase – gadno izubijana i šepavala! Tako će postati posve bezopasan, kako ovome bogu u susjedstvu, tako i svima koji ikada dođu ovamo žrtvovati. A i meni je to u interesu, ako me tkogod od njih unajmi... (*Odlazi u svetište.*)

Četvrti prizor. Sostrat.

66 SOSTRAT (*izlazi iz Knemonove kuće*): Ljudi moji, tako mi Demetre, tako mi Asklepija, tako mi svih bogova, nikada još u svom životu nisam vidio da se čovjek u zgodnijoj časi zamalo utopio! Kakav ugodan gubitak vremena! Čim smo došli, Gorgija je smjesta skočio u bunar, a ja i mala gore nismo ni prstom makli. A i zašto bismo? Jedino što je ona čupala vlastitu kosu, plakala i udarala se iz sve snage u prsa. A ja, sav blažen, stojim pored nje, tako mi boga, kao kakva dadilja i molim je da ne čini to, preklinjem je i pasem oči na toj nesvakidašnjoj ljepoti! A onaj dolje bio mi je deveta briga, samo što sam ga morao neprestano vući. Strahovito mi je to išlo na živce! Malo je trebalo, bogami, da ga ne pošaljem u smrt: jer, dok sam buljio u djevojku, valjda sam tripot ispustio uže, ali se Gorgija ponio kao pravi Atlant! Izdržao je i s mukom ga nekako podigao. Kad je on izišao, došao sam ovamo. Ma nisam se više mogao suzdržavati, malo je trebalo da ne priđem djevojci i počnem je ljubiti! Tako sam strašno zaljubljen! Priredit ću... Ah, škripe vrata! O Zeuse Spasitelju, kakav čudesan prizor!

Peti prizor. Sostrat, Gorgija, Knemon, djevojka, (Gorgijina majka).

GORGIJA (*stoji s djevojkom pored Knemona koji leži na ležaljci; brižno*): Treba li ti što, Knemone, reci?
KNEMON: Što da ti kažem? (*Stenje.*) Slabo mi je!
GORGIJA: Samo hrabro!
KNEMON: Hrabar sam ja! Neće vam Knemon više dosađivati!
GORGIJA (*blago*): Vidiš kakvo je zlo osamljenički život! Maločas si za dlaku izmakao smrti! Pa u toj dobi mora netko paziti na tebe!
KNEMON: Nije mi dobro, Gorgija, ali pozovi svejedno svoju majku, i to brzo!

Izgleda da nas jedino nesreća može naučiti pameti! (*Djevojci.*) Dijete moje, bi li me htjela pridržati i uspraviti?

SOSTRAT (*za sebe*): Sretni čovječe!

KNEMON (*ljutito*): A što ti ovdje stojiš, klipane?...⁹ i nitko me od vas ne bi mogao od toga odgovoriti: složit ćete se sa mnom. Ali u jednom sam, vjerojatno, pogriješio: htio sam živjeti ne oslanjajući se ni na koga; mislio sam da mi nitko neće trebati. No sada sam uvidio kako naglo i neočekivano stiže kraj života i shvatio da tada nisam imao pravo. Uvijek treba uza se imati nekoga tko će se za te brinuti. Ali, Hefesta mi, tako sam se silno razočarao gledajući kako sav taj svijet živi, kako razmišljaju samo o tome na koji da način izvuku korist! Vjerovao sam da nitko ne može biti iskreno dobronamjeran prema drugome. Upravo me to smetalo. A sada je napokon jedan dokazao suprotno, izvršivši djelo dostojno najplemenitijega čovjeka: Gorgija! Onoga koji mu nije dopuštao ni da se približi ovim vratima, koji mu nikada nije ni mrvicu pomogao, koji ga nije ni pozdravljao, koji nijednom nije ljubazno prozborio, toga je čovjeka on unatoč svemu spasio! Netko bi drugi s pravom rekao: „Ne puštaš me da ti se približim, pa ti neću ni prilaziti. Nisi nam bio ni od kakve pomoći, neću ni ja tebi sada pomoći.“ (*Gorgija pokušava nešto reći.*) Što je, mladiću? Bilo da ja sada umrem – a mislim da hoću: i dalje se loše osjećam – bilo da ostanem na životu, prihvaćam te kao svoga sina: odlučio sam da sve što imam pripadne tebi! Djevojku predajem u tvoje ruke: potraži joj muža! Kad bih bio i jako dobra zdravilja, sam joj ga neću moći naći, jer mi se nikada nijedan neće svidjeti. Ali mene pustite da živim po svome. Ostalo preuzmi sam i vodi brigu o svemu – pameti imaš – i bogovi neka ti budu na pomoći. Prirodno je da ti budeš sestrin skrbnik. Odmjeri polovicu moga imetka i priloži joj to kao miraz, a ostalo uzmi ti i zbrini mene i majku. (*Djevojci.*) Spusti me, kćeri! Mislim da muškarac ne bi smio govoriti više nego što treba. Samo još ovo, dijete – htio bih ti, naime, reći dvije-tri riječi o životu i ljudskoj čudi. Kad bi svi ljudi bili spremni pomagati drugima, ne bi bilo ni sudova, ni odvođenja u tamnicu, ni rata, nego bi svatko bio zadovoljan s malim. Ali, ovako im je, valjda, milije: pa činite onda tako. Težak i mrzovoljan starac maknut će vam se s puta.

GORGIJA: Dobro, prihvaćam sve to. Morali bismo zajedno s tobom što prije naći zaručnika za djevojku, ako se slažeš.

KNEMON: Slušaj, rekao sam ti što mislim: ne gnjavi me, tako ti bogova!

GORGIJA: Netko bi htio govoriti s tobom...

KNEMON (*prekida ga*): Ne dolazi u obzir!

GORGIJA: Prosi djevojku.

KNEMON: To se mene više ništa ne tiče

GORGIJA: Jedan od tvojih spasilaca.

KNEMON (*malo pokoleban*): Tko to?

GORGIJA (*pokazuje na Sostrata*): Ovaj tu. Hej, priđi!

KNEMON (*premjerava Sostrata*): Opaljen je od sunca. Je li seljak?

GORGIJA: I to kakav, oče! Nikakav kicoš ili neradnik koji bi se cijeli dan povlačio naokolo. I rod mu zaslužuje poštovanje.

GORGIJA (*majci*): Pobrini se ti za to, majko, bit će najbolje!
KNEMON: I odsad mi pazi na djevojku! (*Odlazi oslanjajući se o ženu. Djevojka za njima.*)

GORGIJA: Tu ću dužnost povjeriti drugome: otac mi se neće protiviti. Dajem je, dakle, tebi za ženu, Sostrate: svi su mi svjedoci da ćeš dobiti onoliko koliko ti po pravu pripada. Pristupio si poslu bez zadnjih misli, iskreno: smatrao si da sve vrijedi učiniti radi ženidbe. Nenaudio na rad, uzeo si motiku, kopao si, bio si spreman pomučiti se. A upravo se u tome pokazuje kako je čovjek, iako je bogat, spreman da se izjednači s onim koji trpi siromaštvo. Taj će i udarce sudbine prisebno podnositi. Dao si dovoljan dokaz o svome karakteru. Samo ostani takav!

SOSTRAT (*uzbuđeno*): Štaviše, želim biti i bolji, ali nekako je neukusno hvaliti samoga sebe. (*Opaža Kalipida koji se približava.*) Gle, otac! Pojavljuje se u pravi čas!

GORGIJA (*iznenađeno*): Kalipid je tvoj otac?

SOSTRAT: Dakako.

GORGIJA: Bogami, imućan je čovjek i pravedan, zemljoposjednik kome nema ravna!

Šesti prizor. Sostrat, Gorgija, Kalipid.

68 KALIPID: Umrijet ću od gladi: možda su već pojeli janje i već odavno otišli u polje.
GORGIJA (*Sostratu*): Bogami, dobro je ogladnio! Hoćemo li mu odmah reći?
SOSTRAT: Neka se najprije najede, bit će mekši.
KALIPID (*opaža sina*): Što je, Sostrate? Zar ste već ručali?
SOSTRAT: Da, ali i za tebe je ostalo. Navali!
KALIPID: I hoću! (*Ulazi u svetište.*)
GORGIJA: Pođi sada za njim i porazgovaraj, ako želiš, u četiri oka s ocem.
SOSTRAT: Čekat ćeš me u kući, zar ne?
GORGIJA: Neću otići odande.
SOSTRAT: Za koji trenutak doći ću po tebe. (*Ulazi u svetište, a Gorgija u svoju kuću.*)

PETI ČIN

Prvi prizor. Sostrat, Kalipid.

SOSTRAT (*izlazi s ocem iz svetišta*): Ne ponašao se baš, oče, kao što sam želio i očekivao od tebe.
KALIPID: A što to? Zar se nisam složio? Hoću, naređujem ti da uzmeš djevojku koju voliš!
SOSTRAT: Ne bih baš rekao.
KALIPID: Tako mi bogova, jasno mi je da mladiću brak može biti čvrst samo onda ako ga ljubav sili na nj.

SOSTRAT: Ja ću, dakle, uzeti sestru onoga mladića jer smatram da nas je dostojan: pa kako onda sad možeš reći da mu nećeš zauzvrat dati moju?

KALIPID: Kako ružno govoriš! Pa ne želim i za zeta i za snahu dobiti siromahe! Jedno nam je dovoljno.

SOSTRAT: O novcu govoriš, tako nestalnoj stvari? Pa ako si siguran da će ti on vječno trajati, dobro pazi da nikome štogod od njega ne daš! Nemoj uskraćivati drugima, oče, ono što nije u tvojoj vlasti i što nije tvojom zaslugom stečeno, već ti je dala sudbina. Jer ako je slučajno uzme za ženu netko tko je nije vrijedan, opet će sve njemu pripasti. Zato ti kažem, oče: dok je novac još u tvojim rukama, upotrijebi ga plemenito: pomaži svima, olakšavaj život kome god možeš. Jer to ne može propasti, a ako ikada padneš u nesreću, to isto će ti se odande vratiti natrag. Mnogo je veće dobro očevidan prijatelj nego nevidljivo bogatstvo koje si zakopao u zemlju.

KALIPID (*umorno*): Ti me bar poznaješ, Sostrate: ono što sam stekao ne kanim ponijeti sa sobom u grob. Ta kako bih mogao? To je tvoje. Želiš se zbližiti s nekim jer si se uvjerio da ti je prijatelj? Neka ti je sa srećom! Što mi dijeliš moralne pouke? Daruj, izvoli! Daj sve, daj dio! Suglasan sam sa svime.

SOSTRAT (*u nevjerici*): Drage volje?

KALIPID (*srdačno*): Drage volje, vjeruj mi. Neka te to ništa ne brine!

SOSTRAT (*radosno*): Onda ću pozvati Gorgiju!

Drugi prizor. Prijašnji. Gorgija.

69 GORGIJA (*izlazi iz svoje kuće*): Na izlasku sam i nehotice pred vratima čuo svaku vašu riječ od samog početka. Pa onda? Vidim, Sostrate, da si mi pravi prijatelj i zbog toga sam izuzetno sretan. No ja ne želim primiti ništa što je iznad mojeg položaja, a čak i kad bih htio, tako mi boga, ne bih mogao.
SOSTRAT (*mršti se*): Ne znam o čemu govoriš.
GORGIJA: Dajem ti svoju sestru za ženu: da je uzmem tvoju, bilo bi to divno, samo...
SOSTRAT: Što, samo?
GORGIJA: Čini mi se da nije lijepo da rasipam plodove tuđeg rada. Da sam sâm stekao...
SOSTRAT: Lupetaš koješta, Gorgija! Misliš da nisi dostojan tog braka?
GORGIJA: Vjerujem da sam dostojan djevojke, ali nečasno je da onaj koji malo ima dobije mnogo.
KALIPID (*zadivljen*): Velikog mi Zeusa, ti si nekako plemenito udaren!
GORGIJA (*zbunjeno*): Kako to misliš?
KALIPID: Ističeš kako ništa nemaš, premda vidiš da sam dao svoj pristanak: ovim si me riječima dvostruko nagovorio! Ako si već siromašan, ne budi bar budala kad ti se ukazuje izlaz!
GORGIJA: Pa dobro! Preostaju nam još zaruke.
KALIPID: Poklanjam ti sada ruku svoje kćeri, mladiću, da ti rađa zakonitu djecu i dajem ti uz nju tri talenta u miraz.

GORGIJA: Ja sa svoje strane imam talenat kao miraz za ovu drugu...

KALIPID (*sumnjičavo*): Imaš? Nemoj samo pretjerivati...

GORGIJA: Ma imam!

KALIPID: Ovaj posjed sav pripada tebi, Gorgija! Dovedi sada ovamo svoju majku i sestru da ih upoznamo s našim ženama.

GORGIJA: Baš bi trebalo.

SOSTRAT (*razdragano*): Ove ćemo noći svi ostati ovdje i pogostiti se, a sutra ćemo proslaviti svadbu. Dovedite i starca ovamo, Gorgija: kod nas će možda prije dobiti sve što mu treba!

GORGIJA: Neće htjeti, Sostrate!

SOSTRAT: Nagovori ga!

GORGIJA: Ako uspijem! (*Odlazi.*)

Treći prizor. Sostrat, Kalipid.

SOSTRAT: Sada moramo prirediti dobru pijanku, tatice, a i noćnu svetkovinu za žene!

KALIPID: Baš naprotiv: one će piti, a mi ćemo se brinuti za svetkovinu, siguran sam! No, idem ja. Pripremit ću vam ponešto!

SOSTRAT: Hajde, daj! (*Kalipid odlazi.*) Razborit čovjek nikada ne bi smio posve dići ruke od nekog posla! Sve se može postići trudom i marljivošću! A primjer sam ja sâm: u jednom jedinom danu isposlovao sam ženidbu kakvu nitko živ ne može zamisliti!

Četvrti prizor. Sostrat, Gorgija, (majka, sestra).

GORGIJA (*dovodi majku i sestru*): Hajde, požurite, vas dvije!

SOSTRAT (*ženama*): Samo izvolite! (*Svojoj majci u svetištu.*) Majko, primi ih! (*One ulaze u svetište.*) Knemon nije htio doći?

GORGIJA: Zamolio nas je da povedemo još i staricu kako bi ostao sasvim sam!

SOSTRAT: Nepopravljive li ćudi!

GORGIJA: Hja, takav je.

SOSTRAT: Pa, neka mu bude! A mi pođimo!

GORGIJA (*skanjuje se*): Sostrate, užasno me sram izići pred žene u ovome...

SOSTRAT: Ma kakve su to gluposti? Smjesta da si krenuo! Odsada treba da se smatramo jednom obitelji! (*Obojica ulaze u svetište.*)

Peti prizor. Simiha.

SIMIHA (*izlazi iz Knemonove kuće*): Artemide mi, idem i ja! A ti ćeš tamo sam ležati! Eh, kad si tako nesretne naravi! Ljudi te htjeli povesti k bogu, a ti ne daš! Bit će još gore, velim ti, još gore nego sada!

Šesti prizor. Simiha, Geta.

GETA (*izlazi s nekim frulašem iz svetišta*): Idem ja tamo: pogledat ću kako mu je. (*Frulašu.*) Ma što mi frulaš u uho, ti klipane? Nemam sad vremena! Šalju me tamo k bolesniku! Pusti me!

SIMIHA: Neka jedan od vas pođe k starome i ostane sjediti kraj njega. Mlada nas gospodarica napušta, pa bih htjela popričati s njome, pozdraviti je, zagrliti.

GETA: Imaš pravo! Idi! Ja ću se dotle brinuti za njega. (*Trlja ruke.*) Već odavno čekam ovakvu priliku!...¹⁰ (*Ugleda Sikona.*) Hej, kuhare! Sikone! Dođi mi brže ovamo! Bože, kako sam odličnu zabavu smislio!

Sedmi prizor. Geta, Sikon.

SIKON (*izlazi iz svetišta*): Ti me zoveš?

GETA: Da, ja. Želiš li se osvetiti za ono što si maloprije pretrpio?

SIKON (*ne shvaća*): Maloprije pretrpio? Ja? Što ti to brbljaš?

GETA: Stari mrzovoljnik spava sam u kući.

SIKON (*počinje shvaćati*): A kako mu je?

GETA: Sve u svemu: nije loše.

SIKON (*sumnjičavo*): Ne bi nas mogao izmlatiti kad ustane?

GETA: Ma ne može taj ni ustati, kako mi se čini.

SIKON: Kako mi ugodnu vijest javljaš! Da uđem i zatražim štogod od njega? Iskočit će iz kože!

GETA: Najprije nešto drugo, dragi moj! Izvući ćemo ga van i položiti ovamo, a onda udarajmo po vratima, molimo ovo i ono, dižimo urnebes! Bit će veselja, kažem ti!

SIKON: Bojim se da nas ne zatekne Gorgija i uzme nam mjeru!

GETA: Unutra je galama: piju, nitko neće ništa primijetiti. Uostalom, moramo pripitomiti čovjeka! Pa sluge smo mu, dolazi nam u obitelj! Bude li uvijek ovakav, loše nam se piše, zar ne?

SIKON: Pobrini se samo da ga neprimijećen izneseš ovamo naprijed.

GETA: Kreni ti prvi!

SIKON: Pričekaj malo, molim te! Nemoj me ostaviti i otići! (*Ulaze u Knemonovu kuću.*)

GETA: Ne diži buku, tako ti bogoval!

SIKON: Pa ne dižem buku, majke mi!

GETA: Sada desno!

Osmi prizor. Prijašnji. Knemon.

SIKON (*nosi staroga koji spava na ležaljci*): Evo ga!

GETA: Stavi ga ovdje! Sad je prilika! Hajde! Ja idem prvi! Evo! (*Frulašu.*) A ti hvataj takt! (*Lupa po vratima i viče.*) Momče! Mali! Hej, dečki, otvarajte! Momče! Mali!

KNEMON (*trgne se iza sna*): Jao meni, svršeno je!

SIKON (*lupa*): Momci, otvarajte! Momče! Mali! Momče! Dečki!

KNEMON: Jao meni, svršeno je! (*Stenje.*) Tko je to? Jasna stvar, netko odavde! Što hoćeš?

SIKON: Htio bih od vas posuditi neke lonce i zdjelu.

KNEMON (*očajno*): Tko će mi pomoći da ustanem?

SIKON: Imate, siguran sam da imate! I sedam tronožaca i dvanaest stolova. Hajde, momci! Javite onima unutra! Žurim!

KNEMON: Ništa ja nemam!

SIKON: Nemaš?

KNEMON: Ne, čuo si tisuću puta!

SIKON: Onda idem.

KNEMON: Jao, kako sam nesretan! Kako li sam samo ovamo dospio? (*Primjećuje Getu.*) Ma nosi mi se dođavola!

GETA: Aha. Momče! Mali! Žene! Ljudi! Vrataru!

KNEMON: Lud si, čovječe! Razvalit ćeš vrata!

GETA: Daj nam devet prostirki!

KNEMON: Odakle mi?

GETA: I jednu veliku perzijsku zavjesu, tako... sto stopa u duljinu.

KNEMON: Kad bih je bar imao! Odakle mi? (*Doziva Simihu.*) Stara! Ma gdje je ta stara?

GETA: Da odem do drugih vrata?

72 KNEMON: Samo me se okanite! Simiho! Stara! (*Ugleda Sikona.*) Ubili te svi bogovi, nesretniče! Što hoćeš?

SIKON: Trebao bih jedan veliki bakreni vrč.

KNEMON: Tko će mi pomoći da ustanem?

GETA: Ma imate, sigurno imate zavjesu, tatice dragi!

KNEMON: Ma nemam ja ni vrča! Ubit ću Simihu!

SIKON (*prijeteći*): Spavaj, i da nisi ni pisnuo! Bježiš od svijeta, mržiš žene, ne daš da te odvedu na žrtvovanje! Sve ćeš ovo sad podnijeti! Nema nikoga da ti pomogne! Sad se tu grizi!...¹¹ Tvojoj je ženi i kćeri sreća pala s neba, a i ugodna zabava. Muškarcima sam ja pripremio gozbu. Slušaš li ti mene? Ne spavaj!

KNEMON: Znači, ne moram? Jao meni!

SIKON: Što je, hoćeš li i ti na pijanku? Slušaj dalje. Bio sam vrijedan, prostro sam ležaljke po tlu, postavio stolove: sve to ja, to mi je bila dužnost! Čuješ li? Ja sam naime, kuhar, zapamti dobro!

GETA: Nešto smekšava!

SIKON (*uzvišeno*): A onda je netko drugi rukom pomogao starom vinu da spuzne u duboku posudu, pomiješao ga s kapljom Nimfa i stao nazdravljati uokrug. A drugi isto tako ženama! Kao da pijesak pojiš! Je l' čuješ ti to? A neka sluškinjica, pripita, sjena joj pada na ljepušno mlado lice, poče se sramežljivo njihati u ritmu: pjevucka i pocupkuje! Neka druga je hvata za ruku i pridružuje se plesu.

GETA: Hajde, takve si strahote pretrpio; pleši, popni se k nama!

KNEMON: Što još hoćete, nesreće?

SIKON: Samo se ti penji! Baš si nespretna seljačina!

KNEMON: Nemojte, tako vam bogova!

SIKON: Hoćeš li da te onamo ponese?

KNEMON (*zdvojno*): Što da radim?

SIKON: Pa pleši!

KNEMON (*rezignirano*): Pa dobro, nosite me! Valjda ću ono tamo lakše izdržati!

GETA: Opametio si se! Uspjeli smo! Pobjeda! (*Primjećuje jednog od robova.*) Donakse, dječace, i ti, Sikone, dignite ovog i unesite ga! (*Knemonu.*) A ti se čuvaj, jer ako te opet uhvatimo da luduješ, znaj da se nećeš tako lako izvući! (*Ostalima.*) Hajde, vijence ovamo, baklje!

SIKON (*pruža mu vijenac*): Uzmi ovaj!

GETA: Neka bude! (*Publici.*) Mladići, dječaci, muževi, ako smo vas razveselili ovom pobjedom nad starim gnjavatorom, zaplješčite! A božanska kći, Nika, djevojka što se rado smije, neka uvijek milostivo bude uz nas.

Prevela Marina Brcko

BILJEŠKE

- 1 Aristofan Bizantinac (oko 257–180. pr.n.e.), znameniti aleksandrijski filolog. Kao upravitelj knjižnice priređivao je kritička izdanja grčkih klasika, poklanjajući osobitu pažnju leksikografskim istraživanjima. Bio je poznat kao veliki poštovalac Menandrove umjetnosti pa mu se, vjerojatno, stoga pripisuje ovaj sažetak.
- 2 Svetkovina koja se u čast Dionisa održavala krajem siječnja i početkom veljače u Ateni.
- 3 Nemoguće je sa sigurnošću utvrditi o kojoj se godini radi. Možda 317/16. pr.n.e.
- 4 Fila, dema na padinama Parnasa, kod beotske granice.
- 5 Holarg, dema u sjevernom dijelu Atene.
- 6 Peanija, dema na istočnoj strani gore Himeta, tridesetak kilometara od File.
- 7 Poslovični izraz koji ukazuje na bezizlaznost neke situacije. Izreka možda vuče podrijetlo od jedne Ezopove basne.
- 8 Nedostaju oko četiri stiha. Otprilike: *Nije to, u stvari, ništa strašno. Gorgija je već tamo, a poveo je i Sostrata. Jasno, spustit će se dolje, a onaj drugi će izvući starog konopcem.*
- 9 Nedostaje oko pet stihova. Sostrat se udaljuje, ali ostaje na sceni. Gorgija dovodi Mirinu, svoju majku. Knemon se obraća njima.
- 10 Dva stiha teško oštećena.
- 11 Dva stiha teško oštećena.